

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

MAIN APPROACHES TO THE DEFINITION OF CONCEPT OF LEGAL PROTECTION OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE

Грабчук Я.І.,

*асистент кафедри конституційного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена аналізу основних підходів до визначення поняття правової охорони Конституції України. Приділено увагу меті та основним завданням інституту правової охорони Конституції України. Запропоновано авторське визначення поняття правової охорони Конституції України в сучасних реаліях українського державотворення.

Ключові слова: охорона, правова охорона, конституція, конституційна законність, засоби, гарантії.

Статья посвящена анализу основных подходов к определению понятия правовой охраны Конституции Украины. Уделено внимание цели и основным задачам института правовой охраны Конституции Украины. Предложено авторское определение понятия правовой охраны Конституции Украины в современных реалиях украинского государственного строительства.

Ключевые слова: охрана, правовая охрана, конституция, конституционная законность, средства, гарантии.

The article is devoted to the analysis of the basic approaches to the definition of the legal protection of the Constitution of Ukraine. It has been paid the attention to the purpose and the main tasks of the institute of legal protection of the Constitution of Ukraine. It has been proposed the author's definition of the concept of legal protection of the Constitution of Ukraine in modern realities of the Ukrainian state building.

Key words: protection, legal protection, constitution, constitutional legality, means, guarantees.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку конституціоналізму в Україні, нехтування та порушення норм Конституції України вищими органами публічної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами виводить тему охорони і захисту Основного Закону на новий рівень. Можемо стверджувати, що сьогодні не вироблено єдиного підходу до визначення поняття та сутності правової охорони Конституції України, триває наукова дискусія з приводу її суб'єктного складу, гарантій та їх реалізації на практиці.

Стан опрацювання. Питання правової охорони Конституції України неодноразово ставали предметом досліджень А.А. Белкіна, Ф.В. Веніславського, А.З. Георгіці, А.А. Єзерова, В.М. Кампа, І.В. Корейби, О.С. Лотюк, З.І. Лунь, М.І. Мельника, В.Ф. Погорілка, О.А. Придачука, С.В. Різника, М.Д. Савенка, А.О. Селіванова, П.Б. Стецюка, Д.П. Тарана, М.В. Тесленко, Ю.М. Тодици, В.Л. Федоренко, Т.О. Цимбалістого, Є.В. Черняк та ін.

Виклад основного матеріалу. У питанні визначення поняття «правової охорони конституції» у науковій літературі традиційно виділяють два підходи до його розуміння. Перший підхід широкий, згідно з яким ідеться про охорону конституції всіма можливими засобами та способами, включаючи і правові. Другий – вузький, який визначає власне правову охорону конституції та говорить про виключно правові засоби і способи її охорони.

Правову охорону конституції, на переконання М.В. Тесленко, розглядають у широкому (охорона конституції всіма галузями права) і вузькому (спеціальні конституційні засоби охорони: конституційний

контроль і нагляд, конституційна відповідальність) значеннях [1, с. 24].

З.І. Лунь пропонує розглядати категорію охорони конституції у широкому (загальносоціальному) і вузькому (спеціально-юридичному) розумінні, тобто у розумінні власне правової охорони [2, с. 14].

Д.П. Таран зазначає, що підхід розмежування понять «охорона конституції» і «правова охорона конституції», в контексті широкого та вузького підходів до інтерпретації охорони конституції, є найпоширенішим серед науковців. На його переконання, правова охорона конституції є охороною конституції у вузькому розумінні. Охорона конституції розглядається як більш широке поняття, правова ж охорона є вузьким поняттям, що включає в себе тільки юридичні засоби [3, с. 32].

Т.О. Цимбалістий розглядає правову охорону конституції як складову частину більш масштабного поняття, яким є охорона конституції. Остання розглядається як у широкому, так і у вузькому розумінні. У широкому розумінні охорона конституції – це система різноманітних заходів щодо забезпечення реальної дії основного закону, а саме: юридичних, політичних, економічних, соціальних, освітньо-виховних тощо. У вузькому розумінні під охороною конституції слід розуміти сукупність лише юридичних засобів, що забезпечують і гарантують дію конституційних норм [4, с. 32].

Для чого ж потрібна правова охорона Основного Закону, які її основні завдання, і чи може сучасна держава відмовитися від такого конституційно-правового інституту?

Основний Закон будь-якої держави потребує особливої охорони, захисту, забезпечення його дотримання як фізичними і юридичними особами, так і державою в особі її органів і посадових осіб [5, с. 124].

Правова охорона конституції є неодмінною умовою забезпечення її верховенства і стабільності, високоефективності дії її положень у всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави. Належний рівень правової охорони конституції – необхідний атрибут правової держави та важливий чинник побудови громадянського суспільства [6, с. 113].

Правова охорона конституції повинна бути спрямована на створення таких умов, які унеможливили б навіть незначне відхилення від норм основного закону та забезпечували конституційність – загальну вимогу, що передбачає обов'язкове додержання положень всіма суб'єктами права, правильне застосування її норм органами влади та їх посадовими особами [7, с. 21].

Необхідність у правовій охороні Конституції, на думку А.З. Георгіци, викликана тим, що суб'єкти конституційно-правових відносин, насамперед, органи державної влади і політики, намагаючись досягти своїх цілей, не завжди турбуються про дотримання правових, у т. ч. конституційних обмежень [8, с. 79].

Правова охорона конституції будь-якої держави, на переконання О.С. Лотюк, повинна бути направлена на досягнення стабільності суспільного та державного ладу, правового статусу особи, на неухильне виконання конституційних приписів всіма суб'єктами конституційного права [9, с. 42].

Завдання у справі охорони Конституції здійснюються у таких напрямках: 1) правова охорона конституції як основного закону, наділеного найвищою юридичною силою; 2) правова охорона діючого порядку організації і здійснення державної влади; 3) правова охорона взаємовідносини між державою та особою [10, с. 193].

М.Д. Савенко вважає, що завданням правової охорони конституції є контроль за правомірністю дій суб'єктів права, а у разі виявлення правопорушень – вжиття заходів для відновлення порушеного правопорядку, застосування державного примусу до правопорушників, створення умов для запобігання правопорушенням [11, с. 6].

Передумовою охорони конституції в правовому значенні є певний суспільний консенсус із приводу ключових цінностей, наявність певної громадянської культури, розвинутого громадянського суспільства, автономного індивіда-власника, тобто усіх тих передумов конституціоналізму, без яких завжди реалізація органічної конституції буде стикатися з великою кількістю проблем [3, с. 34].

Правова охорона конституції додає органам державної влади необхідного ступеня політичної єдності, без якого неможливе саме існування держави. Охороняючи конституцію, органи держави підтримують закріпленій у ній правопорядок і тим самим відновлюють дію соціальної угоди. Доти,

поки органи держави виконують обов'язок з охорони конституції, політика залишається в межах права, і боротьба за владу не призводить до руйнівних для суспільства і держави наслідків. Саме тому в демократичних державах порушення конституційних норм, підлив верховенства конституції вважаються найбільш соціально небезпечними явищами [12, с. 84].

Слід підтримати позицію І.В. Корейби, що сьогодні правова охорона не може обмежуватися виключним переліком елементів, оскільки вона завжди перебуває в динамічному розвитку, її елементи постійно розширюються для ефективного забезпечення охорони прав людини [13, с. 3–4].

Як бачимо, інститут правової охорони конституції є невід'ємною складовою частиною сучасної конституційної держави, в якій існує конституціоналізм як ідея обмеження влади народом.

Що ж є власне правовою охороною Конституції України та які існують сучасні підходи до визначення її поняття?

В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко вважають, що правова охорона Конституції України здійснюється за допомогою спеціальних юридичних способів і засобів, якими виступають нормативно-правові та організаційно-правові механізми забезпечення правової охорони Конституції України [14].

На думку З.І. Лунь, правова охорона конституції – це система загальносоціальних заходів та спеціальноюридичних гарантій, які діють у сфері правотворчості та дотримання правових норм, за допомогою яких забезпечується відносна стабільність конституції та реалізація норм останньої, а також припиняються й усуваються їх порушення [2, с. 16].

Правову охорону конституції, на переконання Т.О. Цимбалістого, можна визначити як сукупність правових засобів (гарантій), за допомогою яких забезпечується реалізація конституційних норм і дотримання режиму законності [4, с. 19].

Російський вчений М.В. Баглай вважає, що правову охорону конституції потрібно розуміти як сукупність засобів та способів, за допомогою яких повинно досягатися суворе дотримання режиму конституційної законності, відповідності конституції всіх інших правових актів, які приймаються органами публічної влади, та дотримання принципу неприйняття або скасування вже прийнятих неконституційних актів і окремих правових норм [15, с. 73].

Правову охорону конституції, за твердженням П.Б. Стецюка, можна розглядати як систему політико-правових заходів та юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується незмінність становища Конституції як Основного Закону держави, закону, що має вищу юридичну силу та підвищений ступінь стабільності, а також належне виконання конституційних норм та дотримання режиму конституційної законності [16, с. 204].

Схожою є думка Ю.М. Тодики, який визначає правову охорону конституції як сукупність юридичних

засобів, за допомогою яких досягається виконання усіх закріплених в Основному Законі норм та неухильне забезпечення в усіх сферах життя режиму конституційної законності [17, с. 217]. Аналогічно розглядали правову охорону в радянській державно-правовій літературі, незалежно від конкретного аспекту дослідження [1, с. 24].

Російський вчений А. Белкін визначає правову охорону за трьома напрямками: припинювально-модифікаційним, тобто переглядом конституції; нормативно-застосувальним – як здійснення конституційного контролю; концептуально-легітимним – як захист конституційного ладу, в межах якого конституційна охорона перетворюється на охорону певних уявлень про конституційність, причому цей напрям існує у перехідний період розвитку держави [18, с. 8–9].

Як сукупність юридичних засобів, що забезпечують дію юридичних норм, розглядає правову охорону конституції М.Д. Савенко [11, с. 6]. Сама правова охорона конституції, за його твердженням, є завданням різних державних інституцій [19, с. 3].

І.В. Корейба розглядає правову охорону конституції як запобігання і припинення порушень законного порядку, що здійснюється за допомогою сукупності засобів для реальної реалізації конституційних положень у суспільних відносинах [13, с. 4].

Правова охорона конституції – це система правових заходів, встановлених державою, спрямованих на забезпечення вищої юридичної сили, верховенства і стабільності основного закону, а також неухильного виконання конституційних норм [20, с. 12].

Правова охорона Конституції як явище, що може оцінюватися з різних позицій є, за твердженнями М.В. Тесленко, державно-правовим інститутом, що складається з сукупності правових норм, котрі регулюють конституційні охоронні правовідносини, суб'єктів правової охорони конституції, які одночасно виступають об'єктами правової охорони конституції, а також процесу правової охорони конституції, спрямованого на забезпечення режиму конституційної законності [1, с. 28].

На думку А.О. Селіванова, охорона Основного Закону спрямована на виключення правовими засобами будь-якого впливу на конституційний порядок чи конституційний режим функціонування Основного Закону з боку суб'єктів права, коли прямо застосовуються або задіяні для цього механізми реалізації його норм, а отже, усувається загроза порушень конституційного регулювання, здійснюється пряме підпорядкування всіх форм діяльності суб'єктів влади, фізичних та юридичних осіб нормам конституції [21, с. 79].

Узагальнення й систематизація різних підходів до визначення поняття «правової охорони конституції» дозволяє, на думку В.Ф. Веніславського, виокремити три головні напрямки правової охорони конституції: 1) забезпечення стабільності власне самої конституції як особливого нормативно-правового акту найвищої юридичної сили, що вста-

новлює, закріплює та регулює найважливіші суспільні відносини – з метою недопущення частого, кон'юнктурного й необґрунтованого реформування конституційного тексту; 2) забезпечення її юридичного верховенства за допомогою ефективного функціонування інституту конституційного контролю та інших, спеціально уповноважених на це державних інституцій; 3) забезпечення її реальної дії, дотримання конституційних положень усіма суб'єктами правовідносин з метою встановлення в державі і суспільстві режиму конституційної законності та правопорядку, забезпечення стабільності та непорушності тих суспільних відносин, основи яких вона закріплює й регулює: засад конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, конституційно-правових засад організації та функціонування держави та органів публічної влади [22, с. 42].

Цікаву думку у своїх наукових дослідженнях наводить А.А. Єзеров. Він розглядає поняття «правової охорони конституції» як складову частину більш широкого поняття «конституційна безпека». Співвідносячи поняття «конституційна безпека» і більш традиційного для наукового обігу поняття «правова охорона Конституції», слід зазначити, що правова охорона націлена лише на захист юридичної Конституції (тексту). Конституційна безпека, в свою чергу, має на увазі захист закріплених у цій Конституції базових цінностей, конституційних інститутів, самого конституційного ладу. У цьому сенсі правова охорона Конституції виступає в якості одного із засобів забезпечення конституційної безпеки [23, с. 16].

Про збагачення конституційно-правової доктрини у питанні розуміння сутності та змісту поняття «правова охорона Конституції», на думку Є.В. Черняк, свідчить використання даної термінології в окремій думці судді Конституційного Суду України [24].

Суддя Конституційного Суду України М.І. Мельник, в окремій думці стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади вимогам ст. 157 і 158 Конституції України, зазначив, що правова охорона Конституції України є фундаментальною гарантією прав і свобод громадян України [25].

Висновки. Отже, зважаючи на розглянуті вище основні підходи, можемо запропонувати авторське визначення правової охорони Конституції України в сучасних реаліях українського державотворення. Правова охорона Конституції України – це система правових заходів та засобів, які здійснюються суб'єктами конституційно-правових відносин з метою забезпечення верховенства Конституції на всій території України, у всіх сферах функціонування суспільства та держави, і є фундаментальною гарантією прав і свобод людини та громадянина в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тесленко М. Юридична природа правової охорони конституції. Вісник Конституційного Суду України. 2006. № 3. С. 24–30.
2. Лунь З.І. Правова охорона конституції: до питання про постановку проблеми. Право України. 2002. № 7. С. 13–17.
3. Таран Д.П. Форми захисту конституції на сучасному етапі: порівняльно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Х., 2016. 217 с.
4. Цимбалістий Т.О. Конституційна юстиція в Україні: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 200 с.
5. Цимбалістий Т. Становлення і сутність інституту конституційної юстиції. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 2. С. 123–129.
6. Конституційне право України / за ред. В.Ф. Погорілка. К.: Наукова думка, 2000. 732 с.
7. Тесленко М.В. Умови ефективності правової охорони конституції. Право України. 2005. № 6. С. 21–24.
8. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посіб. Чернівці: «Рута», 2000. 424 с.
9. Лотюк О.С. Правова охорона конституції в зарубіжних країнах. Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 375: Правознавство. Чернівці: Рута, 2007. С. 42–46.
10. Лунь З.І. До питання про поняття та систему правової охорони конституції. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2001. Вип. 36. С. 193–196.
11. Савенко М.Д. Функція правової охорони Конституції України. Право України. 2001. № 9. С. 6–8.
12. Корейба І.В. Поняття та елементи системи органів правової охорони Конституції України. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2009. № 1 (87). С. 84–89.
13. Корейба І.В. Конституційний Суд України в системі органів правової охорони Конституції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Нац. акад. внутр. справ. К., 2011. 20 с.
14. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. В.Л. Федоренка, передмова В.В. Коваленка. К.: КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. 532 с.
15. Конституционное право зарубежных стран: учебник для вузов / под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. М.: Норма, 2004. 832 с.
16. Стецюк П.Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша: посібник. Львів: Астролябія, 2003.– 232 с.
17. Тодыка Ю.Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина: учеб. пособ. Харьков: Фолио-Райдер, 1998. 292 с.
18. Белкин А.А. Конституционная охрана: три направления российской идеологии и практики. СПб.: Петрополис, 1995. 150 с.
19. Савенко М.Д. Правовий статус Конституційного Суду України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2001. 16 с.
20. Болехивская А.Д. Правовая охрана Конституции Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Краснодарский университет МВД России. Волгоград, 2006. 25 с.
21. Селіванов А. Доктрина «охорони Конституції України» в період активних політичних задумів про її реформування. Вісник Конституційного Суду України. 2011. № 1. С. 75–81.
22. Веніславський Ф.В. Правова охорона Конституції як передумова стабільності конституційного ладу України: теоретичні аспекти. Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 478: Правознавство. Чернівці: Рута, 2008. С. 41–47.
23. Езеров А.А. Понятие конституционной безопасности. Юридичний вісник. 2011. № 1. С. 14–23.
24. Черняк Є.В. Сутність та зміст категорії «правова охорона конституції»: огляд концептуальних підходів. «Актуальна юриспруденція». Юридичні науково-практичні Інтернет конференції. 10 грудня 2015 р. «Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права». URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1152%3A111015-18&catid=136%3A2-1215&Itemid=168&lang=ru.
25. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Вісник Конституційного Суду України. 2015. № 5. С. 34–46.